

UOT 372.3/4

**İBTİDAİ SİNİF ŞAĞIRDLARINDA HÜQUQ MƏDƏNİYYƏTİNİN
FORMALAŞDIRILMASI****Cəmilə Qabil qızı Qasımova***Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-00093948-2485**E-mail:** cemilegasimova52@gmail.com**Açar sözlər:** hüquq, mədəniyyət, tərbiyə, məsuliyyət, hüquqi şüur**Ключевые слова:** закон, культура, образование, ответственность, правовое сознание**Key words:** law, culture, education, responsibility, legal awareness

Tərbiyənin bir prosesi kimi məqsədi: “Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqın milli ənənələrinə və demokratik prinsiplərinə, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik ideyalarına sadıq olan və yaradıcı düşünən, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü vətəndaş yetişdirməkdir” (1, s. 261).

Elmi araşdırmalar və təcrübə göstərir ki, müasir dövrdə şagirdlərin tərbiyəsi, o cümlədən onların hüquq mədəniyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hüquq tərbiyəsi üzrə aparılan işlər isə şagirdlərdə hüquq mədəniyyətinin formalaşmasına ciddi şəkildə təsir göstərir. Bu baxımdan hüquq mədəniyyəti anlayışının mahiyyətinin tədqiqi önəmlidir.

Şagirdlərdə hüquq mədəniyyətinin formalaşması həm dərs prosesində, həm də dərsdankənar fəaliyyətlər zamanı həyata keçirilir. Onlar birinci sinifdən etibarən tədris materialları vasitəsilə birgə yaşayış qaydaları və hüquq normaları ilə tanış olurlar. Bu materiallar şagirdlərdə vətənə sevgi, böyüklərə hörmət, düşməyə nifrət kimi hisslər formalaşdırır. İbtidai siniflər üçün hazırlanan materiallar şagirdlərin yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə yiyələnməsinə və cəmiyyət qaydalarına uyğun davranış sərgiləməsinə kömək edir. Şagirdlər sinifdən sinfə keçdikcə qanunlar, dövlət və hüquq kimi anlayışların mahiyyətini daha dərinləndirərək dərk etməyə başlayırlar.

Şagirdlər hüquqi bilik və bacarıqları tədris zamanı əldə etdikləri kimi, sinifdankənar tədbirlər vasitəsilə də bu bilikləri daha da inkişaf etdirirlər. Məsələn, disputlar, bədii əsərlərin müzakirəsi, mühazirələr və digər tədbirlər bu məqsədlə istifadə olunur.

Məktəblilərdə hüquqi şüurun formalaşması üçün hüquqi biliklərin verilməsi məktəbin əsas vəzifəsidir. Hüquqi biliklərin verilməsi dedikdə, sadəcə quru məlumat verməklə deyə bilmərik ki, onlar bunu bilib əməl edəcəklər. Hüquqi tərbiyə elə təşkil edilməlidir ki, yeniyetmələr, şagirdlər bu normalara əməl etməyi öz tələbatlarına çevirsinlər (1, s. 302).

Hüquq mədəniyyəti şəxsiyyətin ahəngdar inkişafına yönəlmiş tərbiyə işlərinin mühüm bir sahəsidir. Bu, hüquqi dövlətin qurulması prosesində gənc nəslin hüquqi tərbiyəsinin önəmli olduğunu göstərir. Hüquq tərbiyəsi, tərbiyə prosesinin bir hissəsidir. Bu vasitə ilə insanlar hüquqi biliklər əldə edir, cəmiyyətdəki hüquq normalarını, onların mahiyyətini və hüquq pozuntularının nəticələrini öyrənirlər. Hüquq tərbiyəsi insanların vətəndaş hüquqları haqqında lazım olan məlumatları əldə etmələrinə imkan yaradır və bu biliklər vasitəsilə cəmiyyətdəki hüquq normalarına münasibətləri formalaşır.

İnsanın hüquqa dair təsəvvürləri, ideya və düşüncələri onun hüquq düşüncəsində özünü göstərir. Hüquq düşüncəsi nə qədər inkişaf etmiş olsa, insan hüquq normalarını daha şüurlu şəkildə yerinə yetirər və onların pozulmasına yol verməz.

Hüquq mədəniyyətinin ailədə başlaması gənc nəsil üçün daha faydalıdır. Valideynlər hüquqi normalara və qanunlara hörmət etməklə, öz övladlarına nümunə ola bilərlər. Ailədən sonra bu tərbiyə məktəblərdə davam etdirilməli və ali təhsildə daha da dərinləşdirilməlidir. Hüquq tərbiyəsində qanunlardan başqa, müdrik sözlərdən və hikmətlərdən də istifadə etmək yaxşı nəticələr verir.

Professor A.N. Abbsovun təbircə, şagirdlərin hüquq mədəniyyəti onlarla hüquq tərbiyəsi üzrə məqsədyönlü, sistemli və fasiləsiz işlər aparmaqla həyata keçir. Professor hüquq tərbiyəsindən söz açarkən bildirir ki, "Hüquq tərbiyəsi qanunun tələblərini gözləmək, birgəyaşayış qaydalarına hörmət etmək, gənc nəslin öz hüquq və vəzifələrini bilmək, hüquqlarından istifadə etməklə yanaşı üzərlərinə düşən vəzifələri yerinə yetirmək və s. sahəsində aparılan işləri nəzərdə tutur. Ümumiyyətlə, *hüquq tərbiyəsi* dedikdə, uşağın (məktəblinin) şəxsiyyətinə mütəşəkkil, mütəmadi, məqsədyönlü və planlı şəkildə təsir göstərilməsi əsasında onda hüquqi şüur və hüquq mədəniyyətinin, hüquqauyğun davranışı, düzgün adət və vərdişlərin formalaşdırılması, qanuna, hüquqa, birgəyaşayış qaydalarına hörmət hissinin, cəmiyyət zidd hallara qarşı dözülməzlik münasibətlərinin yaradılması başa düşülür" (4, s. 334).

Məktəbdə, məktəbdənkənar və sinifdən xaric tədbirlərdə, ən nəhayət, dərs prosesində şagirdlərə elə bir azadlıq və sərbəstlik verilməlidir ki, onlar sabahın qurucuları, idarəediciləri kimi yetişə bilsinlər. Qeyd olunan keyfiyyətlərə malik olan şəxsiyyətləri yetişdirmək üçün biz müəllimlər şagirdlərdə özünəinam hissi tərbiyə etməliyik. Şagirdlərdə bu xüsusiyyət o zaman formalaşır ki, onlara sinfin təşkilində, öyrənmədə sərbəstlik verilir və onların fikirləri nəzərə alınır. Əlbəttə ki, bu da müəllimlə şagird arasında müsbət mənada mövcud olan əməkdaşlıqdan başlayır (3, s.71).

Bu gün ibtidai siniflərin proqram və dərslikləri üzrə təlimin məqsədi kiçikyaşlı məktəblilərin yaş xüsusiyyətləri və imkanlarına lazımcına yönəldilmir. İndiki mərhələdə ibtidai təhsilin qarşısında qoyulmuş vəzifələrin müəllimlər tərəfindən düzgün başa düşülməsi kiçikyaşlı məktəblilərin təlimi, tərbiyəsi və inkişafı üzrə daha məzmunlu və intensiv təşkilinə təsir göstərir.

İbtidai sinif şagirdlərində hüquq mədəniyyətinin formalaşması, uşaqların kiçik yaşlardan hüquq və ədalət anlayışını qavrayıb bu prinsipləri gündəlik həyatlarına tətbiq etmələrini təmin edən mühüm bir sahədir. Hüquq mədəniyyəti, fərdlərin hüquqlarına hörmət, məsuliyyətli davranış və ədalət prinsiplərini anlama və tətbiq etmə bacarıqlarının inkişafını əhatə edir.

İbtidai sinif dərsliklərində hüquq mədəniyyəti uşaqlarda erkən yaşlardan hüquq biliklərinin formalaşması, öz hüquq və vəzifələrini dərk etməsi üçün vacibdir. Bu tərbiyə, ilk növbədə, sosial qaydalar, hörmət, ədalət anlayışları və ətraf mühitə məsuliyyət kimi mövzularla bağlı təqdim olunan məzmun vasitəsilə həyata keçirilir.

Kurikulumda şagirdlərin hüquq mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün müxtəlif mövzulara yer verilir. Burada əsas məqsəd şagirdlərə hüquqlarını, vəzifələrini və qanunların əhəmiyyətini başa salmaqdır.

İbtidai təhsildə yaradıcı fəaliyyətin psixoloji əsası qoyulur. Fantaziya və təxəyyül, yaradıcı təfəkkür inkişaf etdirilir, maraq tərbiyə olunur, müşahidə və təhlil etmək, müqayisə aparmaq,

faktları ümumiləşdirmək, nəticə çıxartmaq bacarıqları formalaşır. (4, s. 15)

İbtidai siniflərdə hüquq mədəniyyətini formalaşdırmaq üçün müxtəlif metodlar və yanaşmalar mövcuddur. Bu yanaşmaların məqsədi uşaqların hüquq və ədalət haqqında düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək və onlara bu sahədəki bilikləri effektiv şəkildə ötürməkdir.

Təsirli metodlardan biri kimi rol oyunlarını göstərə bilərik. Bu oyunlar, uşaqların hüquq və ədalət anlayışlarını praktiki şəkildə tətbiq etmələrini təmin edir. Məsələn, uşaqlar bir mübahisənin həlli və ya bir hüquqi məsələnin müzakirəsi kimi vəziyyətlərdə müxtəlif rolları oynayaaraq, öz hüquqlarını müdafiə etməyi və başqalarının hüquqlarına hörmət etməyi öyrənə bilirlər.

Rollu oyunlar uşaqların hüquq mövzularını real həyat situasiyalarında tətbiq etməsinə kömək edir. Məsələn: “Məhkəmə zalı” oyunu – Şagirdlər müxtəlif rolları (hakim, vəkil, şahid, təqsirləndirilən şəxs və s.) oynayaraq məhkəmə prosesinin necə işlədiyini öyrənirlər. Bu, onlara ədalət anlayışını dərin başa düşməyə kömək edir. “Dostluq müqaviləsi” – Şagirdlər bir-biri ilə saziş bağlamaqla (məsələn, “sınıfdə səs-küy etməmək”, “bir-birinə hörmət etmək”) hüquqi müqavilələrin mahiyyətini başa düşürlər.

Müəllimlər hüquq mövzularını daha maraqlı və dərin izah etmək üçün müzakirələr təşkil edirlər. Məsələn: “Şagirdlərin məktəbdə hansı hüquqları var?” mövzusunda müzakirələr aparılır. Uşaqlar öz hüquqlarını dərk edir və hansı hallarda bu hüquqların pozula biləcəyini öyrənirlər. “Hüquq və məsuliyyət” haqqında debatlar keçirilir. Şagirdlər fərqli fikirlər səsləndirir və arqumentlərini müdafiə etməyi öyrənirlər.

İbtidai siniflərdə hüquq mədəniyyətinin formalaşması üçün qabaqcıl müəllimlər fənn proqramına hüquq biliklərini daxil etməyə xüsusi önəm verirlər. Çünki uşaqlar kiçik yaşlardan hüquqlarını və vəzifələrini öyrəndikdə, gələcəkdə cəmiyyətin qaydalarına daha yaxşı əməl edir və ədalətli davranmağı öyrənirlər.

Uşaqların hüquq mədəniyyətinə yiyələnməsi üçün dərsliklər və tədris materiallarının da uyğunluğu vacibdir. Bu materiallarda uşaqlar üçün anlaşılan dil və sadə nümunələr istifadə olunmalıdır ki, onlar hüquq mövzularını asanlıqla başa düşsünlər. Dərsliklərdə hüquq anlayışları və onların gündəlik həyatda tətbiqi ilə bağlı hekayələr, şəkillər və qrafiklər yer almalıdır.

Şagirdlərə hüquq mədəniyyəti haqqında düşünmə və öz fikirlərini ifadə etmə imkanı yaratmaq, onların kritik düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirə bilər. Müəllimlər, şagirdlərə fərqli hüquqi vəziyyətləri təqdim edərək müzakirələr aparmalarını təşviq edə bilirlər. Bu müzakirələr, uşaqların hüquq və ədalət haqqında daha dərin anlayışlar formalaşdırmalarına kömək edir.

Hüquq mədəniyyətinin ibtidai siniflərdə tədrisi zamanı şagirdlərin hüquqi bilikləri yalnız nəzəri qaydada deyil, eyni zamanda müzakirələr və diskussiyalar vasitəsilə mənimsəməsi çox vacibdir. Bu metodlar uşaqlara hüquqi anlayışları real həyat kontekstində anlamaq, arqumentlərini əsaslandırmaq və başqalarının baxış bucaqlarına hörmətlə yanaşmaq imkanı yaradır.

Həyat bilgisi dərslisinin III bölməsinin “hüquqlarımız” adlı paragrafında insan hüquqları, uşaq hüquqları haqqında bir sıra məsələlər qeyd edilir. Dilindən, dinindən, cinsindən asılı olmayaraq insan hüquqları hamıya şamil edilir. Azərbaycanda uşaq hüquqlarının qorunması ilə bağlı “Uşaq hüquqları haqqında” Qanun mövcuddur. Qanun uşaqlara valideynlərlə birlikdə və onların qayğısı altında, normal şəraitdə yaşamaq hüququ verir. Dövlət bu şəraiti təmin etməyi, bunun üçün tədbirlər görməyi, sağlam və təhlükəsiz mühit yaratmağı öz öhdəsinə götürür (2, s.74).

Araşdırmalara görə, ibtidai siniflərdə hüquq mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün bir neçə əsas amil vacibdir. Birincisi, məktəb proqramlarında hüquqi biliklərə yer verilməli, şagirdlərə onların hüquq və vəzifələri izah edilməlidir. İkincisi, interaktiv tədris metodları – rollu oyunlar, debatlar və real həyat situasiyalarının təhlili tətbiq olunmalıdır ki, uşaqlar hüquqi anlayışları praktik şəkildə mənimsəsinlər. Üçüncüsü, müəllimlərin hüquqi biliklərinin artırılması və valideynlərin də bu prosesə cəlb edilməsi mühüm rol oynayır. Ümumiyyətlə, hüquq mədəniyyəti erkən yaşlardan aşılarsa, gələcəkdə daha ədalətli, məsuliyyətli və hüquqşünas vətəndaşlar yetişdirmək mümkün olar.

Problemin aktuallığı. İbtidai siniflərdə hüquq mədəniyyətinin formalaşdırılması cəmiyyətin gələcəyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uşaqların hüquq və vəzifələr haqqında kifayət qədər məlumata malik olmaması onların gələcəkdə sosial mühitdə çətinliklərlə qarşılaşmasına səbəb ola bilər. Bu məsələnin aktuallığı ondan irəli gəlir ki, hüquqi biliklərə yiyələnməyən uşaqlar öz haqlarını qorumaqda və başqalarının hüquqlarına hörmət etməkdə çətinlik çəkə bilərlər. Məktəblərdə hüquq mədəniyyətinin lazımi səviyyədə tədris olunmaması, gələcək nəsillərdə qanunlara riayət etmə və ədalətli qərar vermə bacarıqlarının zəifləməsinə gətirib çıxara bilər. Buna görə də, hüquq anlayışlarının kiçik yaşlardan düzgün izahı, məsuliyyətli və ədalətli vətəndaşların yetişdirilməsində mühüm rol oynayır.

Problemin elmi yeniliyi. Ənənəvi tədris metodlarından fərqli olaraq, hüquq biliklərinin erkən yaşlarda oyunlar, debatlar və interaktiv fəaliyyətlər vasitəsilə mənimsədilməsi uşaqların hüquqi şüurunun daha effektiv inkişaf etməsinə kömək edir. Müasir təhsil yanaşmaları göstərir ki, hüquq mədəniyyətinin kiçik yaşlardan formalaşdırılması gələcəkdə sosial məsuliyyətin və hüquqa hörmətin güclənməsinə səbəb olur. Bu sahədə aparılan araşdırmalar, ibtidai siniflərdə hüquq dərslərinin xüsusi kurikulum və innovativ metodlarla integrasiyasının təhsil sisteminə müsbət təsir etdiyini ortaya qoyur. Beləliklə, problemin elmi yeniliyi onun müasir cəmiyyətin hüquqi şüurlu vətəndaşlarını yetişdirmək üçün yeni pedaqoji və hüquqi yanaşmalar tələb etməsindədir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Uşaqlar erkən yaşlardan hüquq və vəzifələrini mənimsəyərək sosial mühitdə daha şüurlu davranırlar. Bu biliklər onlara gündəlik həyatda qarşılaşdıqları haqsızlıqlara qarşı necə reaksiya verməyi və hüquqlarını necə qorumağı öyrədir. Hüquqi maarifləndirmə şagirdlərdə ədalət anlayışını, sosial məsuliyyət hissini və konfliktlərin dinc yolla həll edilməsi bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyeva F., Tağıyeva S. Pedaqogika. Bakı: Elm və Təhsil, 2018.
2. N. Cabbarlı, K. Mahmudova, F. Əzizova. Həyat bilgisi. Bakı: Şərq-Qərb, 2021, 104 s.
3. Maqşudova N. "Kiçik yaşlı məktəblilərdə fəal öyrənmə zamanı özünəinam hissini formalaşdırılması //Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 2024, № 2.
4. Mehdiyeva Z. Həyat bilgisi fəninin tədrisində şagirdlərin həyati bacarıqlarının formalaşdırılması. Naxçıvan, 2024.

5. A.N. Abbasov, H.Ə. Əlizadə. Pedagogika. Ali təhsil müəssisələrinin bakalavriat səviyyəsi üçün dərslik. Bakı: Mütərcim, -2024. – 408 s.

Дж.Г. Гасимова

**Формирование правовой культуры в начальных классах
Резюме**

Формирование правовой культуры в начальной школе учит детей понимать и соблюдать закон с раннего возраста. Такой подход помогает учащимся понять свои права и обязанности, уважать права других и освоить концепцию социальной справедливости. Учителя объясняют юридические знания посредством ролевых игр, дебатов и интерактивных занятий, что позволяет детям лучше понять предмет. Таким образом, привитие правовой культуры с раннего возраста способствует развитию в будущем сознательных, справедливых и ответственных граждан.

J.Q. Gasimova

**Formation of legal culture in primary classes
Summary**

The formation of a legal culture in primary schools teaches children to understand and obey the law from an early age. This approach helps students to understand their rights and responsibilities, to respect the rights of others and to master the concept of social justice. Teachers explain legal knowledge through role-playing games, debates and interactive activities, enabling children to better understand the subject. Thus, inculcating legal culture from an early age contributes to the development of conscious, fair and responsible citizens in the future

Redaksiyaya daxil olub: 04.03.2025